

УДК 94(477.8).03+94(475)+327

Ігор Ільюшин

ПОЛЬСЬКА ПРОБЛЕМА В ДЕРЖАВОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН ТА СПРОБИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ В 1940–1941 РР.

У статті йдеться про політичні плани Організації українських націоналістів стосовно польської проблеми, а також про спроби українсько-польського порозуміння та залагодження міжнародного конфлікту в 1940–1941 рр.

Ключові слова: Друга світова війна, Організація українських націоналістів, польське підпілля, українсько-польський конфлікт, українська політична думка в Західній Україні.

Серед багатьох питань періоду державотворення ОУН, які виникли вже від початку цього процесу, чи не найважливішим виявилось ставлення до національних меншин, зокрема, до того етносу на західноукраїнських землях, що до війни був тут панівним. В умовах відродження і створення власних державних структур, націоналізм ще донедавна цілком гнобленої української нації був приречений на заперечення будь-яких проявів націоналізму колись панівної польської нації, а в багатьох випадках і на відкидання національно-культурної терпимості та толерантності до всього польського. Тому довоєнні гасла та заклики ОУН антипольського спрямування набули в період її державотворчої діяльності програмного оформлення у вигляді конкретних ідейно-політичних засад української внутрішньої політики.

Питання національної політики ОУН у 1940–1941 рр. ще дуже слабо досліджено вітчизняною історіографією, а тим більше – зарубіжною [1]. Проте збережені документальні джерела, хоча і не чисельні, але дають змогу це зробити та сформулювати погляд на порушену проблему.

В основу політичної програми так званого Революційного Проводу на чолі із С. Бандерою, покликаного до життя після розколу в ОУН актом від 10 лютого 1940 р., лягли програмні постанови II Великого збору ОУН у Кракові від квітня 1941 р. Згідно з ними головна мета цієї програми полягала “в боротьбі за українську великодержавність шляхом здійснення націоналістичної революції” і “визнання добра української нації – найвищим добром на землі” [2, арк. 34].

Ця мета “української революції” виходила із визнання лідерами ОУН лише національних засад в організації світу, а також культивування ними ідеї про цілковите національне самовизначення народів та необхідність розбудження всіх національних культур на противагу інтернаціоналізму, що, на їх думку, тільки і могло забезпечити новий європейський та світовий порядок.

Центральне гасло багатьох оунівських програмних документів – “Україна понад усе” – становило самоціль для ОУН. А тому, якщо в майбутній Українській державі й мала бути визнана свобода сумління, то “лише для визнавців тих культів, які не йшли в розріз з добром, мораллю та звичаями української нації” [2, арк. 34].

Керівники ОУН визнавали також свободу думки і преси, але знов-таки тільки в “рамках національного добра”. Все, що “йшло в розріз з національним добром”, на їх глибоке переконання, підлягало суворій забороні.

ОУН визнавала, що навіть громадянином Української держави та або інша особа мала ставати не через самий факт народження на українській землі, але “засвідчивши своєю життєвою поставою гідність їм бути”. Зрозуміло, що постава до нацменшин в майбутній Українській державі визначалася їх власним ставленням до революційної боротьби українського народу. А згідно з “Вказівками на перші дні організації державного життя”

польських селян можна було й асимілювати, “переконуючи їх в тому, що вони – українці, тільки латинського обряду” [3, арк. 37].

Українська воєнна доктрина і організація також мусили бути побудованими на питомих українських вартостях, з врахуванням виключно українських історичних традицій та у відповідності до ідеологічно-програмних і політичних завдань і цілей ОУН. Остання приймала концепцію побудови армії лише на націоналістичних засадах і при цьому планувала поширити “мілітарне” виховання на весь народ. Лідери ОУН боролися за “створення ідеологічно і політично вихованої армії, свідомої своєї мети, націоналістичної за духом, опертої на засаді загальної військової повинності” [2, арк. 35]. Представникам нацменшин звичайно можна було знайти своє місце в побудованій на таких засадах армії, але дуже важко.

Керівники ОУН вважали, що власником землі на українській території може бути тільки українець. У зв'язку з цим поставало питання про визначення території Української держави. Із Західною Україною (Волиню і Східною Галичиною) було все зрозуміло. В постановах II великого збору ОУН з цього приводу зазначалося: “Майбутнє Західної України зв'язане нерозлучно з національно-визвольним рухом усього українського народу. Тому ОУН поборює шкідливі для справи визволення думки про можливість сепаратного вирішення долі Західної України”. І далі: “ОУН поборює акцію тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель. Ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків є передумовою унормування взаємин між українською й польською націями” [4, арк. 13, 17].

Стосовно української етнічної території, що знаходилася західніше так званої лінії Керзона (Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Лемківщина), питання ставилося наступним чином: “ОУН на Західних Окраїнах Українських Земель змагає за скріплення українського характеру тих земель засобами, залежними від умовин і політичної доцільності, й прилучення їх до Української держави, а не до польських земель” [4, арк. 18].

Період державного будівництва починався з момента проголошення Української держави, отже, з вибухом революції. На той час згідно з інструкціями служби безпеки Проводу ОУН від травня 1941 р. мали бути зібрані “персональні дані про всіх визначніших поляків, членів підпільних організацій, які у відповідний час пробували б зорганізувати відповідний виступ”. У перші дні революції служба безпеки мусила також подбати про “знищення всіх зовнішніх слідів чужинецького панування (державних знаків, шильд, пам'ятників, назв вулиць і т. д.)” [5, арк. 25]. Провід ОУН давав наказ на “опечатання всіх книгарень й бібліотек, конфіскацію всіх шкідливих книжок”. Служба безпеки повинна була також “виготовити докладний список заборонених книжок і повести акцію за очищення приватних бібліотек” [5, арк. 37].

За принципом моноетнічності мала бути побудована майбутня Українська держава у відповідності й до програмних та ідейно-політичних засад ОУН відламу А. Мельника. В нарисах проекту Основних Законів або Конституції України, підготовлених у 1940 р. одним з провідних оунівських ідеологів Миколою Сциборським, Українська держава проголошувалася “авторитарною, тоталітарною, професійно становою державою”. Її політичний устрій будувався на засадах націократії, основними складовими якої були національна солідарність, надкласовість та позапартійність [6, арк. 1].

Вся повнота влади в Українській державі мала належати Українській Нації, яку (владу) Українська Нація здійснювала через Голову Держави – Вождя Нації, що уособлював її суверенітет і єдність. Державною мовою Української держави була мова українська. Національними церквами в державі визнавалися лише Українська Православна Автокефальна Церква з Патріархом у Києві і Українська Греко-Католицька Церква з Митрополитом у Львові [6, арк. 2–3].

Існування всіх політичних партій, груп, організацій та ідеологічно вільних гуртів заборонялося в Українській державі. Єдиною ідеологією, що “мала виховувати громадян України, була ідеологія Українського Націоналізму, а одинокою формою політичної

організації суспільства була ОУН”. Організація українських націоналістів мала служити “підставою державного ладу й чинником виховання нації та організації суспільного життя” [6, арк. 5–6].

Українське громадянство на час проголошення Української держави мали всі особи української народності, що мешкали у межах Української держави, хоча державні межі України в проекті Конституції М. Сциборським не визначалися. Отримати українське громадянство могли також “особи інших народностей, яких батьки чи вони самі мешкали в межах Української держави з 1 серпня 1914 р.”. Втім, особам інших народностей, як було зазначено в цій статті документа, могло бути й відмовлено в наданні українського громадянства. Окремому закону підлягали особи єврейської народності [6, арк. 7].

Матеріальна та інша участь чужинців у видавничій і пресовій діяльності допускалася лише за окремим дозволом влади й підлягала її контролю. Приватні освітні установи, а також чужомовне навчання і видання на чужих мовах допускалися також тільки за дозволом влади в кожному окремому випадку та підлягали її контролю. Навіть на прийняття українським громадянином чужоземного ордену потрібен був дозвіл Голови держави. Цілком зрозуміло, що чужинці, які перебували на території Української держави, підлягали її законам на загальних для всіх підставах, хоча і не користувалися з політичних прав українських громадян [6, арк. 8–9].

У боротьбі за УССД, навіть з огляду на суворість вимог до всіх її учасників, ОУН розраховувала на те, аби мати союзників із числа інших політичних сил і визвольних рухів, які були зацікавлені в розвалі СРСР. У постановах II великого збору ОУН з цього приводу зазначалося: “Відношення ОУН до інших держав та політичних угруповань вирішуватиметься їхнім протимосковським наставленням, а не більшою чи меншою політичною співзвучністю з українським націоналістичним рухом”. І далі: “ОУН поборює всі опортуністичні течії, які не йдуть на повний розрив з Москвою, а надіються на частинні уступки зі сторони Москви та стоять на становищі поступової перебудови СРСР шляхом еволюційних змін” [7, арк. 8].

Проте дуже дивним виглядає переконання керівників Революційного Проводу на чолі зі С. Бандерою в тому, що такими опортуністичними партіями та емігрантськими групами є всі інші учасники українського національного руху, а, зокрема, “дрібно-міщанська група попутників націоналізму А. Мельника, гетьманці, УНР, есери, есдеки, ундисти, ФНС, радикали, клерикали та всі ті, що розбивають одноцілий фронт боротьби українського народу та узалежнюють українську справу виключно від зовнішніх так званих сприятливих умов” [7, арк. 17].

Так само нереалістичним виявилось уявлення лідерів ОУН про можливість порозуміння з польським антикомуністичним рухом на підставі висунутих ними основних засад, здатних, на їхню думку, забезпечити “трівку співпраці”. Згідно з розробленими Проводом ОУН так званими “вихідними позиціями для розмов з представниками польського визвольного руху” сторони мали взяти на себе зобов’язання визнати за обома народами право на незалежні суверенні держави на їхніх етнографічних територіях. Крім того, українська і польська сторони повинні були зобов’язатися “не вести протисоветських партизанських акцій на етнографічних землях іншого народу без попереднього узгодження плану таких акцій між військовими штабами обох визвольних армій”. Остання домовленість передбачала, зокрема, видання польським емігрантським урядом заяви “про негативне ставлення до таких польських акцій на українському терені, за які спадали б репресії на населення того терену” [8, арк. 35].

Втім видання польським урядом подібної заяви було лише першим кроком до переговорів. ОУН вимагала від його представників “застосовувати на підсоветських теренах суворі кари до власних шовіністичних елементів, що в советському адміністративному апараті допомагають окупантам винищувати інший нарід, які є прийняті в відношенні до шкідників власного народу, та трактувати їх на рівні з агентами НКВД”. Крім того, українська і польська сторони повинні були взяти на себе зобов’язання припинити “в краю і

поза його межами не тільки всяку письменницьку, але й усну пропаганду як на відтинку внутрішньої, так і закордонної політики та протидіяти їй поборювати образливі для честі і почувань іншого народу виступи власних нездисциплінованих шовіністичних кіл” [8, арк. 36].

ОУН закликала польську сторону до вилучення “імперіалістичних основ із системи національного виховання, які заторкають суверенні права обох народів” і навпаки до популяризації в пропаганді й вихованні ідеї суверенності обох народів на їх етнографічних територіях. Українське і польське представництво мало організувати “на закордонному форумі спільні виступи з метою оборони інтересів національно-визвольної політики обох народів перед чужинцями”. До часу створення законних урядів суверенних держав обох народів на їх етнографічних землях “виразниками їх політичної думки, політичних устремлінь визнавалися керівники визвольної боротьби тих народів” [8, арк. 37].

У разі прийняття на себе обома сторонами всіх вищеперерахованих зобов’язань Провід ОУН ставив питання про можливість створення спільного “українсько-польського бюро для підготовки опінії обох народів в напрямі майбутнього союзу між обома державами та для узгодження спільних акцій закордонної політики перед аліянтами”. На думку керівників ОУН, мала бути створена також “правнича комісія для перевірки кордонів у відповідності до давніших міжнародних зобов’язань, для вироблення проектів майбутнього державного союзу та забезпечення прав національних меншин”. Можливими формами співробітництва ОУН визнавала й участь представників польських кіл в Антибільшовицькому блоці народів (АБН), а українців у польській армії [8, арк. 37].

Вкотре постає питання про те, чи могла бути позитивною відповідь на ці пропозиції ОУН польських емігрантських властей та керівників польського визвольного руху, які були насправді дуже зацікавлені в залученні українців до “проальянтського антибільшовицького союзу” навіть з огляду на поступову переорієнтацію впродовж 1940–1941 рр. Лондона на союз з Москвою. Адже наявні польські документальні джерела яскраво свідчать про те, що як в уряді, так і серед польських підпільників на окупованих територіях було на той час чимало осіб, які пропонували таки опрацювати і видати офіційну декларацію, котра б відповідала українським вимогам і могла бути сприйнята українською стороною за платформу для налагодження українсько-польського співробітництва.

Однією з перших таких осіб був тодішній референт з національних справ польського Міністерства інформації і документації професор Ольгерд Гурка. Він ретельно збирав інформацію про будь-які контакти з українцями, а також неодноразово особисто зустрічався з новим головою українського уряду в еміграції В. Прокоповичем, міністром закордонних справ О. Шульгіним, іншими колишніми і тодішніми діячами уряду УНР.

У доповіді, поданій професором О. Гуркою ще в лютому 1940 р. на ім’я міністра Станіслава Стронського, містився загальний аналіз чинних на той момент українських політичних угруповань: “скоропадчиків”, комуністів, старорусинів, ундовсько-петлюрівської спілки, націоналістів (ОУН) тощо. Говорячи про боротьбу між двома найвпливовішими з-поміж цих угруповань – ундовсько-петлюрівською спілкою і націоналістами – за право репрезентувати всіх українців, О. Гурка підкреслював, що лише перші мають законні повноваження на забезпечення континуїтету державності УНР, яка існувала протягом 1918–1920 рр. Проте вплив спілки на українське оточення в еміграції був, на думку польського референта, набагато слабшим, ніж вплив ОУН, і це незважаючи на те, що саме діячі спілки сформували новий український уряд і підтримували постійний контакт з офіційними представниками французького і британського міністерств закордонних справ [9, к. 109–110].

Наголошуючи на існуванні фінансової залежності ундовсько-петлюрівських політичних кіл від польського уряду, так само як оунівців від Берліна, професор Гурка зазначав, що ані перших, ані других не можна сприймати за безідейних найманців, нездатних у разі потреби виступити і проти Польщі, і проти Німеччини в ім’я перемоги українських інтересів. В оцінці ставлення польського суспільства до українців референт дотримувався тієї думки, що по кількох місяцях “совєтської окупації Східної Галичини і Волині” там спостерігалось прагнення польської і української інтелігенції до зближення і порозуміння. Цього, на жаль, з

погляду Гурки, не можна було сказати про Генерал-губернаторство і еміграцію, де польська громадськість у своїй більшості ставилася до українців традиційно вороже, до того ж, на території ГГ такому ставленню сприяло і “співробітництво переважної більшості українських націоналістів з німцями” [9, к. 111–112].

У своїх висновках референт наполягав на необхідності проведення активнішої політики щодо українців, спрямованої на порозуміння з ними. Він зазначав, що відсутність активної позиції в українському питанні польського уряду протягом кількох місяців від початку війни вже призвела до значних змін у свідомості українців, які були не на користь поляків. Серед таких змін професор Гурка називав, зокрема, дві: 1) прагнення всіх українських угруповань, незалежно від їхніх політичних переконань, до створення власного українського легіону, а не в складі польського війська, як домагалися українці раніше (зауважимо, що ОУН саботувала призов громадян української національності до Польського війська на території Франції – І. І.); 2) відмову визначити свого представника до складу Польської Національної Ради або інших органів польської державності, на чому також спочатку наполягали петлюрівці й ундівці. Сильно вразила українців, на думку Гурки, і героїчна боротьба з більшовиками нечисленного фінського народу, досвід якої міг бути використаний ними як приклад для боротьби за власну державність [9, к. 113–114].

У зв'язку з викладеним професор радив негайно від імені польського уряду видати декларацію про незалежність Української держави. Лише такого змісту декларація, на його переконання, могла б покласти початок справжній польсько-українській співпраці. Другим важливим кроком, який негайно мусив зробити уряд для польсько-українського зближення, радив Гурка, було спрямування всіх зусиль уряду на співпрацю з українцями у військовій (“революційно-диверсійній”) галузі з метою зруйнування Радянської Росії. З погляду референта, по-перше, польсько-українська військова діяльність була єдиним чинником в Європі, здатним знищити Росію, а, по-друге, лише ініціатор і керівник такої повстансько-диверсійної боротьби мав можливість у майбутньому визначити долю довоєнних східних кордонів Речі Посполитої [9, к. 115–117].

Схожим до позиції урядового референта з національних питань був підхід до української справи й представника Міністерства закордонних справ, викладений в нотатці від 20 лютого 1940 р. і підготовленій для самого прем'єра В. Сікорського. Автор нотатки був стурбований тим, що відсутність чіткої офіційної позиції уряду в українському питанні не давала можливості польській стороні знайти якусь спільну з українцями платформу для порозуміння. Він вказував на певну радикалізацію “претензій” українців до Польщі (навіть з боку таких полонофілів, як Олександр Шульгін), маючи на увазі висунування ними останнім часом як необхідної умови польсько-українського діалогу згоди поляків на створення “соборної” великої України, з обов'язковим включенням до її складу Східної Галичини і Волині (і навіть Полісся та Холмщини). За таких обставин референт Міністерства закордонних справ пропонував негайно опрацювати офіційну інструкцію, яка б відповідала українським вимогам і могла бути прийнята українською стороною за платформу для налагодження польсько-українського співробітництва. На його переконання, ця інструкція мала б містити наступні положення:

а) польський уряд визнає право українського народу на власну державність і готовий підтримувати ці прагнення на дипломатичному рівні в міру розвитку сприятливої для цього міжнародної ситуації;

б) польський уряд визнає потребу тісної співпраці з майбутньою Українською державою, аж до створення федерації;

в) справа територіального розмежування між обома країнами може бути вирішена лише після створення реального загальноукраїнського уряду, до того ж це залежатиме від характеру політичного співробітництва між ними;

г) польський уряд визнає право українців, що мешкають в Польщі, на всебічний національний і культурний розвиток у межах автономії. У будь-якому випадку, українці в

Польщі користуватимуться тими самими правами для розвитку свого національного й культурного життя, що і поляки, котрі залишаться в кордонах Української держави.

На думку автора цих пропозицій, офіційна інструкція подібного змісту мала бути негайно розіслана довіреним представникам польського уряду, уповноваженим вести переговори з українцями на окупованих німцями і Радами територіях зі змішаним населенням [10, к. 136–141].

Проте такий підхід до українських справ, котрий визначався як політика федералізму, не був, на жаль, домінуючим у поглядах і діяльності тих польських урядовців, які несли відповідальність за відносини з національними меншинами. Виразником думок протилежного табору – національних демократів та їхніх прихильників – став певною мірою доктор Богуслав Лонгхампс, який підготував і 24 лютого подав на розгляд відповідних осіб зауваження на реферат професора О. Гурки [11, к. 28–37].

Лонгхампс розкритикував плани щодо організації повстансько-диверсійної боротьби заради зруйнування більшовицької імперії та створення Української держави. На його думку, подібні плани фактично були спрямовані не стільки проти Радянської Росії, скільки проти російського народу, який, стоячи перед загрозою втрати Наддніпрянської України, тільки ще більше згуртувався б у боротьбі із Заходом (в тому числі і з Польщею). Доктор Лонгхампс пропонував інші засоби знищення комуністичної влади на Сході, зокрема, поширення серед росіян гасел: цивілізовані західні країни (і в тому числі Польща) прагнуть до зміни економічної і політичної ситуації в Росії на краще, вони прагнуть, передусім, до розкріпачення селян і надання їм дрібної приватної власності, до забезпечення всього російського населення речами першої потреби, що з цією метою Захід буде робити все можливе, наприклад, ліквідує всілякі перепони для проникнення в Росію цих речей, і т. ін. Лонгхампс вважав, що такого роду пропаганда цінностей західного світу поступово мала привести до змін у ставленні російського народу до своїх керівників, і в кінцевому результаті – до повалення ним комуністичного режиму. За надану західними країнами допомогу у знищенні ненависної всім системи російський народ мусив бути вдячним і Польщі [11, к. 28–32].

У питанні створення Української держави доктор дотримувався тієї думки, що коли така і постане, то вона завжди буде залишатися невдячною полякам, до того ж її постійно використовуватимуть для антипольських інтриг німці, незалежно від того, як завершиться війна. Допомога французів або англійців у цій справі українцям мала розглядатися як порушення взятих ними на себе перед Польщею зобов'язань. Доктор Лонгхампс робив висновок, що в найближчий час польський уряд повинен заявити про наступне:

1. Польський уряд виступає проти утворення в будь-якій формі українського легіону або будь-якого іншого українського військового формування з числа громадян Речі Посполитої і створення таких формувань розглядатиме як дії, що суперечать зобов'язанням, які союзницькі держави взяли на себе.

2. Польський уряд вважає, що видання в теперішній час декларації про створення Української держави було б передчасною і недоцільною дією з огляду на її ворожий характер не стільки щодо радянського уряду, скільки щодо російського народу; подібна дія могла б ускладнити в майбутньому порозуміння із визволенням від більшовицького ярма російським народом.

3. Польський уряд приступить до справедливого розв'язання українського питання на своїй території відразу ж по її поверненні і зробить це тільки на засадах непорушності кордонів Речі Посполитої, а також на підставі постанови парламенту, обраного демократичним шляхом [11, к. 34–36].

Цю позицію поділяла переважна більшість працівників польського Міністерства внутрішніх справ, яка нашла відображення у нотатці, підготовленій в квітні 1940 р. для міністра Станіслава Кота [12, к. 16–22]. Власне в компетенції цього міністерства й знаходилися розгляд та вирішення всіх справ, що торкалися національних меншин.

В українській проблемі автори нотатки “Політика Польщі стосовно України в часи Другої світової війни” бачили два аспекти: 1) внутрішньопольський – проблема Волині і

Східної Малопольщі (Східної Галичини – І. І.); 2) міжнародний – питання про визволення України взагалі. На їх думку, польський уряд у своїй діяльності мусив враховувати обидва ці аспекти. Одним з найефективніших засобів впливу на українців з еміграції, Східної Малопольщі і Наддніпрянської України з метою їх перетягнення на бік Польщі й залучення до антинімецької і антирадянської коаліції вони вважали пропагандистську діяльність. Через радіопередачі українською мовою, листівки, брошури, підпільну пресу, а також за посередництвом спеціально підготовлених емісарів для роботи з українцями на окупованих Німеччиною і СРСР територіях уряд повинен був пропагувати ідею єднання між поляками і українцями, а також думку про те, що однією з головних цілей війни є перемога в ній союзників, визволення Польщі й створення на землях Радянської України великої незалежної української держави. Ідея створення такої держави мала бути підтримана всілякими засобами і на міжнародній арені. Ініціатива в цьому повинна належати польському урядові, який, використовуючи свої дипломатичні і консульські можливості, домагатиметься визнання союзниками необхідності створення по завершенні війни “Великої” України [12, к. 17–19].

Співробітники Міністерства внутрішніх справ пропонували урядові взяти на себе дипломатичну опіку над усіма українцями (як над колишніми польськими громадянами, так і над “радянськими” українцями), активізувати дії зі створення при польській армії невеличких українських загонів (переважно зі східних українців) з українськими офіцерами на чолі з числа колишніх петлюрівських офіцерів і т. ін. [12, к. 21].

Арбітрами в полеміці між представниками протилежних таборів, виразниками поглядів яких можна вважати О. Гурку і Б. Лонгхампса, голова уряду генерал В. Сікорський зробив доктора Людвіка Гродзіцького на тій підставі, що той був представником Селянської партії і галичанином за походженням, а тому мав добре знати настрої основної маси тамтешнього українського населення.

У своїх зауваженнях від 7 березня 1940 р. на доповіді Гурки і Лонгхампса доктор Гродзіцький вказував на принципові помилки обох референтів у підході до українського питання і, насамперед, на недооцінку ними ступеня розвиненості українців в Галичині. Він писав: “Українці мають цілком розвинену національну свідомість, власні національні ідеали, власні історію і традиції, нарешті, власні літературу і мистецтво. Український народ має за теперішнього часу на цих землях майже всі суспільні верстви населення, необхідні для нормального розвитку нації і, зокрема, численну інтелігенцію. Українці мають великі організаційні здібності, завдяки яким, а також самовідданій праці одиниць і всього суспільства в цілому створили тут розвиненішу, ніж поляки, кооперацію...”. На переконання Гродзіцького, українці Галичини були повноцінною сформованою нацією у західноєвропейському розумінні цього поняття, а тому, незважаючи на значний економічний і культурний внесок поляків у розвиток цієї землі, вони (поляки) мали бути готові до можливої її втрати [13, к. 42–50].

З погляду представника однієї з найвпливовіших в довоєнній Польщі партій існувало декілька можливих шляхів розв’язання проблеми довоєнних східних територій II Речі Посполитої і водночас врегулювання української проблеми. Серед перших двох він називав такі: ці території входили до складу новоутвореної української держави або до складу СРСР. За таких обставин українське питання могло бути вирішене без участі Польщі. У випадку, якщо б Східна Галичина і Волинь залишалися за Польщею, Гродзіцький пропонував застосування “кантонального” розподілу території з одночасним добровільним переміщенням населення. Можливим кордоном, який мав відокремити український “кантон”, доктор називав лінію, що проходила по р. Буг до залізничної станції Красне, далі по р. Гнила або Золота Липа до їхнього гирла, потім по р. Дністер до гирла р. Лімниця і вздовж цієї річки аж до угорського кордону. Таким чином, Польща залишала б собі Львів і, за невеликим винятком (район Биткова), майже весь нафтовий басейн. На думку Гродзіцького, саме ця лінія в найбільш справедливий спосіб поділяла місцеву людність за принципом, хто якою мовою розмовляв. Однак, прийняття за теперішнього часу будь-яких рішень стосовно української проблеми, а тим більше здійснення будь-яких дій (в тому числі видання

декларації про підтримку ідеї створення незалежної України), Гродзціцький вважав передчасним кроком і пропонував чекати на завершення війни [13, к. 51–56].

Незважаючи на відсутність офіційних директив з боку польського емігрантського уряду щодо переговорів з українцями, у складі підпільної організації Союз збройної боротьби (СЗБ) у Львові був створений спеціальний український відділ, який вивчав українські справи і намагався такі переговори започаткувати. Результати цих починань обговорювалися в травні–червні 1940 р. на конференції в Белграді за участю представників польського уряду, комендантів будапештської і бухарестської баз зв'язку з окупованою Польщею, а також членів СЗБ з Варшави і Львова [14, s. 191–238].

Представник штабу Головнокомандувача Польськими збройними силами на Заході полковник Франчишек Демель (“Хечка”) на конференції заявив, що всі авторитетні українські політики, котрі б могли мати повноваження для переговорів з польською стороною і з якими уряд міг би вести офіційні розмови щодо майбутнього статусу Східної Малополющі, знаходяться у німців. Дії уряду, спрямовані на порозуміння з українською стороною, підсумував на конференції його уповноважений полковник Тадеуш Василевський (“Джевіца”): “Польський уряд в українському питанні визначитися не може. Усі спроби порозумітися виявляються марними, оскільки українці, що знаходяться за кордоном, походять виключно зі Східної Малополющі і вороже ставляться до поляків” [15, к. 56–57].

В останніх словах міститься відповідь на поставлене вище питання, чи могла бути позитивною відповідь на пропозиції ОУН польських емігрантських властей та керівників польського визвольного руху, які прагнули хоча б якоюсь мірою порозумітися з українцями та залучити їх до “проальянтського антибільшовицького союзу”. Про відсутність реальних можливостей такого порозуміння на той час свідчила під час допитів в НКВС в грудні 1940 р. керівник політвідділу, член і секретар Національної ради при командуванні організації СЗБ-2, заарештована Владислава Пеховська. В протоколі її допиту від 17 грудня 1940 р. зазначено, зокрема, наступне: “Я розмовляла з Шептицьким про те, що якщо вибухне повстання (антирадянське – І. І.), то нам необхідно заздалегідь узгодити, що належатиме полякам, а що українцям. Проте, ці бесіди з Шептицьким я вела з власної ініціативи і жодних розмов щодо контакту між українськими націоналістами і СЗБ у нас не було” [16, с. 1114].

Втім, польські підпільники охоче йшли на контакт з представниками ундовсько-уенерівських кіл. Як повідомляв, прибулий 9 липня 1940 р. до будапештської бази зв'язку з окупованою Польщею, керівник розвідки організації СЗБ-2 у Львові Кароль Троянівський (“Радван”): “...внаслідок переговорів відповідальних за це осіб зі складу польського підпілля з представниками якогось собі отамана на прізвище Муха була досягнута домовленість про те, що СЗБ є уповноваженим у справі встановлення контактів між українцями та урядами союзників” [17, к. 176].

Далі “Радван” називав умови, лише за яких українці погоджувалися на співпрацю зі союзниками:

“1. Визнання коаліцією права українського народу на політичну самостійність і самовизначення;

2. Створення при коаліції українського представництва. Про персональний склад такого представництва українська сторона мала повідомити пізніше;

3. Започаткування всілякими засобами, що є в розпорядженні коаліції, проукраїнської пропагандистської діяльності;

4. Українці підтримають польсько-чесько-українське співробітництво, спрямоване проти Німеччини;

5. Питання про приналежність Східної Малополющі має бути врегульовано лише по закінченні війни, до того ж, за взаємної згоди з боку Польщі й України;

6. Організаційно поляки і українці мусять виступати окремо, своєю діяльністю не перешкоджають один одному, у разі потреби узгоджують дії, але в жодному випадку не повинні діяти в складі єдиної організації;

7. На підготовку до збройного повстання українці поки що не погоджуються. Однак, у випадку виникнення південного фронту Українські Національні Збори могли б висловитися за вихід зі складу Радянського Союзу, і якщо б це спричинило збройний конфлікт з Москвою, то за умови підтримки з боку коаліції, українці також були б здатні на повстання” [18, к. 24–25].

Інформація про висунуті українцями умови 23 липня була передана представниками будапештської бази зв'язку до Лондона, де вже на той час після капітуляції Франції знаходилася польська емігрантська влада. Водночас з бази зв'язку звернулися до уряду з проханням негайно дати інструкцію щодо того, якою має бути офіційна відповідь СЗБ у Львові на пропозиції української сторони.

Незважаючи на поміркованість вимог українців, після поразки Франції і переорієнтації Лондона на союз з Москвою, ані польська сторона не бажала брати на себе жодних зобов'язань, ані тим більше британська виступати гарантом польських обіцянок. Дотеперішні прагнення Департаменту політичної розвідки Великобританії примирити обидві сторони та залучити українців на бік союзників незабаром будуть спрямовані на досягнення такого порозуміння між урядом Владислава Сікорського та Кремлем [19, р. 70–79].

Через це в тому ж таки липні-місяці 1940 р. від генерала Казімежа Соснковського на ім'я “Громадянина Раконя” (Головного коменданта СЗБ генерала Стефана Ровецького) надійшла до Варшави інструкція № 5, в якій вказувалося на те, що вирішення українського питання в політичній площині належить виключно до компетенції польського уряду і що всі спроби дійти в цьому питанні якогось порозуміння, які, можливо, робитимуться з українського боку, слід обмежити лише до прийняття від українців відповідних заяв без надання їм будь-якої політичної, а тим більше військової інформації з польського боку. Відомості про всі подібні спроби негайно мали бути передані до уряду [20, s. 267].

29 вересня 1940 р. цю інструкцію генерал С. Ровецький передав до виконання польським підпільникам на радянській території [20, s. 297–299]. Зберігаючи актуальність до часу нападу Німеччини на СРСР, вона позбавляла українські й польські підпільні організації ґрунту для налагодження взаємодіючого співробітництва.

Одна з останніх інструкцій щодо ставлення до українських організацій у випадку початку німецько-радянської війни, передана польським командуванням 13 червня 1941 р. за посередництвом стамбульської бази зв'язку на радянську територію, вкотре залишала питання про вирішення української справи у компетенції виключно емігрантського уряду [20, s. 544].

Таким чином, завершуючи висвітлення питання про державотворчу діяльність ОУН у сфері національних відносин і, зокрема, в сфері цих відносин з польським народом, акцентуємо увагу на декількох наступних моментах. По-перше, незаперечним є те, що головним у ній було визнання права українського і польського народів на самовизначення та розбудову незалежних самостійних держав. До того ж, політична програма ОУН передбачала побудову шляхом національної революції “соборної” Української держави, а це означало повернення від Польщі в державні кордони майбутньої повоєнної України принаймні Східної Галичини й Волині та значне послаблення польських впливів на цих територіях.

Якщо інші українські політичні сили були й згодні на якийсь компроміс у цьому питанні, скажімо, на відкладення вирішення справи територіальної суперечки з поляками на пізніший час, то українські націоналісти намагалися досягнути своїх програмних цілей, відкидаючи будь-які сепаратні домовленості. І варто підкреслити, що в українській державотворчій і суспільно-політичній думці часів війни стосовно польського питання домінуючою виявилася саме позиція ОУН бандерівської фракції. ОУН (Б) стала єдиною силою, що перейшла до практичного втілення в життя своїх програмних цілей шляхом dokonаних фактів, формуючи підстави української державності по стороні Німеччини.

По-друге, незважаючи на непримиримість підходів української і польської сторін до вирішення територіальної суперечки, як в українських військово-політичних колах, в тому числі в таборі ОУН, так і в польському національно-визвольному підпіллі, було чимало

діячів, які прагнули до налагодження співпраці та створення в перспективі єдиного фронту боротьби. Через безліч вищевикладених причин ці намагання виявилися безпідставними.

Після невдалої спроби відновити українську державність у 1941 р., обидві фракції ОУН – бандерівці і мельниківці – часто корегуватимуть свою тактику стосовно Польщі і поляків, проте їхня стратегія в цьому питанні залишатиметься незмінною. В конкретних воєнних умовах реальна повстанська діяльність українських партизанських загонів, підпорядкованих ОУН (Б), нерідко відбігатиме від проголошених у програмних документах гасел.

Список використаних джерел

1. На цю тему див: Трофимович В. Польське питання в українській політичній думці в роки Другої світової війни // Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редколегії Я. Ісаєвич. – Львів, 2003. – С. 139–160; Зашкільняк Л. Ідеологічні та програмні засади ставлення українських політичних сил до Польщі і поляків в роки Другої світової війни // Матеріали XI міжнародного семінару істориків, 26–28 квітня 2005 р. – Україна-Польща: важкі питання. – Т. 10. – Варшава, 2006. – С. 37–77; Стасюк О. Позиція ОУН стосовно українсько-польських взаємин // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10. – Ч. 2. – С. 124–146; Berkhoff K., Carynyk M. The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude toward Germans and Jews: Iaroslav Stets'ko 1941 Zhyttiepyis // Harvard Ukrainian Studies. – vol. 23. – № 3–4. – 1999. 2. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) у Києві.* – Матеріали про основи, структуру і світогляд ОУН. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 37. 3. *ЦДАВО України.* – Матеріали про основи, структуру і світогляд ОУН. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 69. 4. *ЦДАВО України.* – Матеріали про основи, структуру і світогляд ОУН. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 61. 5. *Центральний державний історичний архів України (ЦДАУ) у Львові.* – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2887. 6. *ЦДАВО України.* – Нарис проекту основних законів (конституції) “Української держави”. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 7. 7. *ЦДАВО України.* – Ф. 3833. – Оп. 1. – Постанови II Великого збору ОУН. – Спр. 61. 8. *ЦДАВО України.* – Ф. 3833. – Оп. 1. – Краєвий провід ОУН на ЗУЗ. Політична референтура. Пропагандистський матеріал, вказівки для відправ, мітингів та зборів ОУН. – Спр. 68. 9. *Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego (ZHRL) w Warszawie.* Archiwum prof. St. Kota. Referat “Obecny stan spraw ukraińskich” prof. Olg. Górki z 4.II.1940 r. – Sygn. 396. 10. *Ibidem.* – Notatka dla Pana Premiera w sprawie ukraińskiej z 20.II.1940 r. – Sygn. 396. 11. *Ibidem.* – Uwagi o “uzupełnieniu promemorja” prof. Górki i koreferatu Dr. B. Longchamps z 24.II.1940 r. – Sygn. 402. 12. *Ibidem.* – Notatka “Polityka Polski w stosunku do Ukrainy w czasie II wojny światowej” z kwietnia 1940 r. – Sygn. 410. 13. *Ibidem.* – Uwagi na marginesie promeriału prof. Dr. O. Górki i koreferatu Dr. B. Longchamps Dr. L. Grodzickiego z 7.III.1940 r. – Sygn. 402. 14. *Zamojski J.* Konferencja belgradzka w 1940 r. // *Najnowsze Dzieje Polski 1939–1945.* – 1960. – t. X. 15. *Materiały i Dokumenty Archiwumu Wojskowego Instytutu Historycznego (MID WIH) w Rembertowie.* Zespół akt Armii Krajowej. Program i przebieg chronologiczny konferencji Belgradzkiej w maju 1940 r. – Sygn. III / 21/ 16. – Cz. IV (a). 16. *Польское подполье на территории Западной Украины и Западной Белоруссии 1939–1941:* В 2-х кн. – Кн. 2. – Варшава-Москва, 2001. 17. *ZHRL.* Korespondencja pomiędzy gen. W. Sikorskim i gen. K. Sosnkowskim za 1940–1941 rr. (raporty o sytuacji politycznej w kraju). – Sygn. 34. 18. *Ibidem.* – Sprawozdanie “Radwana” z 9 lipca 1940 r. – Sygn. 42. 19. *Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question 1938–1951.* A Dokumentary Collection by L. Luciuk, B. Kordan. – Kingston; New-York, 1987. 20. *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945.* – Т. 1. – Londyn, 1970.

Игорь Ильюшин

ПОЛЬСКАЯ ПРОБЛЕМА В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОУН И ПОПЫТКИ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОГО КОМПРОМИССА В 1940–1941 гг.

В статье речь идёт о политических планах Организации украинских националистов относительно польской проблемы, а также о попытках урегулирования украинско-польского межнационального конфликта в 1940–1941 гг.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Организация украинских националистов, польское подполье, украинско-польский конфликт, украинская политическая мысль в Западной Украине.

Igor Ilyushyn

POLITICAL THOUGHT OF OUN CONCERNING THE POLISH PROBLEM AND THE ATTEMPTS AT POLITICAL SETTLEMENT OF UKRAINIAN-POLISH NATIONALITY CONFLICT IN 1940–1941

The Paper presents political thought of Organisation of Ukrainian Nationalists concerning the Polish problem and the attempts at political settlement of Ukrainian-Polish nationality conflict in 1940–1941.

Key words: The Second World War, Organization of Ukrainian Nationalists, Polish Underground State, Ukrainian-Polish conflict, Ukrainian political thought in Western Ukraine.